

The Greek Review of Social Research

Vol 159 (2022)

159

Book Review

Leandros Kyriakopoulos

doi: [10.12681/grsr.30829](https://doi.org/10.12681/grsr.30829)

Copyright © 2022, Λεάνδρος Κυριακόπουλος

This work is licensed under a [Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0](https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/).

To cite this article:

Kyriakopoulos, L. (2022). Book Review. *The Greek Review of Social Research*, 159, 145–150.
<https://doi.org/10.12681/grsr.30829>

ΠΑΡΟΥΣΙΑΣΗ ΚΑΙ ΚΡΙΤΙΚΗ ΒΙΒΛΙΟΥ

Για το βιβλίο: Φωτεινή Τσιμπιρίδου (Επιμέλεια) (2020). *Εθνογραφία και καθημερινότητα στην «καθ' ημάς Ανατολή»*. Εκδόσεις Κριτική, 536 σελ.

Οι συγγραφείς του συλλογικού αυτού τόμου είναι: Φωτεινή Τσιμπιρίδου, Κατερίνα Μαρινάκη, Πάνος Κουργιώτης, Νικόλας Κοσματόπουλος, Ασπασία (Σίσσυ) Θεοδοσίου, Βασιλική Γιακουμάκη, Κλεοπάτρα Γιούσεφ, Έλενα Τζελέπη, Μάριος Χατζηπροκοπίου, Maria Cougouclí, Ειρήνη Αβραμοπούλου, Νίκος Μιχαηλίδης, Αιμιλία Βουλβούλη, Νικήτας Παλάντζας.

Το *Εθνογραφία και καθημερινότητα στην «καθ' ημάς Ανατολή»* είναι ένας συλλογικός τόμος ανθρωπολογικών και ανθρωπολογικά προσανατολισμένων κειμένων σε επιμέλεια της κοινωνικής ανθρωπολόγου καθηγήτριας Φωτεινής Τσιμπιρίδου, με κεντρικό άξονα τη «μελέτη της καθημερινότητας ανατολικά της Μεσογείου» (Τσιμπιρίδου, σελ. 11), όπως η ίδια αναφέρει στην αρχή του εισαγωγικού της κειμένου. Ο τόμος αποτελεί μια ουσιαστική προσθήκη στα συλλογικά εγχειρήματα που η επιμελήτρια έχει ήδη παραγάγει για την πολιτισμική και κριτική διερεύνηση της «εγγύς ανατολής». Πρόκειται συγκεκριμένα για τα *Οριενταλισμός στα όρια* (Κριτική, 2008) και *Μουσουλμάνες της Ανατολής* (Κριτική, 2006). Αυτή η προσθήκη μάλιστα γίνεται τρομερά επίκαιρη, αν λάβουμε υπόψη τις διαρκείς και εκρηκτικές αλλαγές που συμβαίνουν στα πολιτικά καθεστώτα της περιοχής εδώ και μια δεκαετία – την «Αραβική Άνοιξη», τις εμφύλιες συρράξεις και τον «Ερντογανισμό». Γίνεται εξίσου σημαντική για τον λόγο ότι τα κείμενα του εν λόγω τόμου υπογράφουν έλληνες και ελληνίδες ερευνήτριες και συγγραφείς. Η συλλογή, δηλαδή, μας υποδεικνύει το ζωνφό εντόπιο εθνογραφικό ενδιαφέρον που υπάρχει για τις γείτονες

«μη-δυτικές» χώρες, και που στον τόμο αυτόν υπογραμμίζεται εμφατικά. Εξ ου και η υιοθέτηση του «καθ' ημάς Ανατολή» στον τίτλο, που ενώ επαναφέρει ειρωνικά ένα (εθνικό) ενδιαφέρον για «χαμένες πατρίδες», περισσότερο φαίνεται να μνημονεύει τους χώρους πολιτισμικής οικειότητας που διόλου παράδοξα έχουν διατηρηθεί και που οι εκάστοτε εθνικές ιδεολογίες αποσιωπούν, ενίοτε τραυματικά. Σε αυτόν τον τόμο, οι «χαμένες πατρίδες» επανευρίσκονται στις κοινές διαθεματικές πολιτικές που οδηγούν το εθνογραφικό βλέμμα σε σύγκλιση με τις γηγενείς φωνές και διασταυρώνουν τις από-τα-κάτω πολιτικές διεκδικήσεις με την μεταποικιοκρατική κριτική, τον φεμινισμό, τα μειονοτικά ζητήματα, τον κοσμοπολιτισμό, και τις αντι-εθνικιστικές ρητορικές.

Ο τόμος χωρίζεται σε δύο μέρη, τα οποία συμπυκνώνουν τελικά τον προσανατολισμό του: «Ανατολικά της Μεσογείου...» και «Στη γείτονα Τουρκία». Ο τόμος, έτσι, οργανώνεται σαν ένα νομαδικό ταξίδι από την περιφέρεια αυτής της φανταστικής «μελέτης περιοχής» μέχρι το «κέντρο» της, την Τουρκία, την χώρα όπου εδώ συμπυκνώνει όλα τα ζητήματα που καλούμαστε να δούμε και να εξετάσουμε: τον ισλαμικό νεοφιλελευθερισμό (Βουλβούλη), την (εθνικιστική) κριτική στον «κανονιστικό κοσμοπολιτισμό που προωθεί η Δύση» (Παλάτζας), την πολιτική αντιπαράθεση για την ενδυμασία της «μαντίλας» (Αβραμοπούλου, Βουλβούλη)· και ακόμα, τους θρησκευτικούς ή προγονικούς τόπους οικειότητας που μνημονεύουν κοινές καθημερινότητες (Cougouclí, Τσιμπιρίδου), όπως και τους τόπους αντίστασης και διεκδίκησης που ευνοούν την ευόδωση ανείπωτων ακόμα τρόπων κοσμοπολιτικής (Τζελέπη, Τσιμπιρίδου).

Ο τόμος ξεκινάει από την «περιφέρεια», από το Σουλτανάτο του Ομάν· ένα κράτος που ανανεώνει γενεαλογίες και παραδόσεις ενός «ένδοξου αυτοκρατορικού παρελθόντος», με τέτοιο τρόπο όμως που επιτρέπει την επανα-διατύπωση της βιωμένης εμπειρίας του κοσμοπολιτισμού και της ανεκτικότητας στο ξένο. Η ιστορία των διάφορων φυλών των Βεδουίνων, των διαφορετικών ισλαμικών παραδόσεων, του εμπορίου και του τουρισμού, γίνεται το οικοτοπίο για μια περιήγηση στις εντόπιες έξεις της φιλοξενίας, του ιδιωτικού και του δημόσιου, στην επιτέλεση της έμφυλης ταυτότητας, και στη κριτική στον ιμπεριαλισμό της Δύσης. Αυτή η πολιτισμική τοπιογραφία θα απαντηθεί και στην Ιορδανία (Μαρινάκη), στην «Συρία του Bashāral-Assad» (Κουργιώτης), στην Αίγυπτο (Γιούσεφ), και με όρους ενός αντεστραμμένου νεο-οριενταλισμού, στην Ελλάδα και τον Πειραιά, μέσα από το σιτικό τελετουργικό της Ασούρα (Χατζηπροκοπίου).

Διαφαίνεται ένας εξωτισμός ανά περιοχές. Δεν είναι όμως ο «γνωστός» δυτικότροπος εξωτισμός που είναι πλούσιος σε γραφικότητα και τοπικές εθνολογικές περιγραφές. Δεν είναι ο εξωτισμός που επενδύεται με στοιχεία συγκαλυμμένου (θηλυκού) ερωτισμού και σκιαγραφεί την ατμόσφαιρα μιας (καθυστερημένης) χρυσής εποχής. Είναι ένας εξωτισμός που δημιουργείται από τις εξιστορήσεις των κάθε λογής συναντήσεων, των δεσμάτων και των ήχων, ο οποίος επιφέρει μια, τρόπον τινά, «ανακλαστική νοσταλγία» – έναν οικείο τόπο από σωματικές μνήμες που επαναφέρει το ερώτημα μιας κοινής (αν και υποβαθμισμένης) πολιτικής του καθημερινού. Η «καθ' ημάς Ανατολή» καθίσταται ένας τόπος αναστοχασμού· ένας καθρέφτης που καλεί τον αναγνώστη και την αναγνώστρια, να ξανακοιτάξει την θέση της Ελλάδας στον χάρτη της Ανατολικής Μεσογείου. Έτσι, η «προβληματική θέση της γυναίκας» στο Ισλάμ γίνεται συγχρόνως ένα «στερεότυπο» που φανερώνει τις κοινωνικές διακρίσεις, την πολιτική διαφθορά και τις συγκρούσεις στο ευρωπαϊκό κέντρο. Πρόκειται για παθογένειες τις οποίες οι χώρες στη Μέση Ανατολή έχουν εν πολλοίς ενσωματώσει λόγω της μακράς δυτικής αποικιοκρατίας. Κάτι παρόμοιο συμβαίνει με την ταυτότητα του «Yunnan» (Κουργιώτης), η οποία στους Αραβες διαχωρίζει την ελληνική επικράτεια από τη Δύση, εντάσσοντάς την σε μια κοινή ιστορία φιλίας, εμπορίου, και απελευθερωτικών αγώνων. Η Ελλάδα, πράγματι, «διαφέρει» από τη Δύση. Δεν υπάρχει καλύτερο παράδειγμα, ανάμεσα στα κείμενα, για αυτές τις εναλλασσόμενες εικόνες οικειότητας (και ξενότητας) από τις εθνογραφικές περιπλανήσεις στο Ισραήλ (Θεοδοσίου, Γιακουμάκη). Εκεί, η ελληνική λαϊκή μουσική και οι ήχοι του μπουζουκιού αποκτούν μιαν απροσδόκητη αναγνώριση· καθίστανται αισθητηριακοί δίαυλοι που επικοινωνούν κοινές καθημερινότητες μόχθου και «συν-κίνησης». Αυτή, όμως, η αναγνώριση και αποδοχή της ελληνικής μουσικής συνάδει περισσότερο με την αίσθηση του «ξένου» που διατηρούν σε μια γειτονιά Αράβων. Μια «δυτική» χώρα στην «Ανατολή» – το Ισραήλ – κατασκευάζει γέφυρες οικειότητας με την Ελλάδα στη βάση ενός αισθητικού προσανατολισμού που μνημονεύει τις «αρχαίες» και ταυτόχρονα δυσεπίλυτες σύγχρονες ιστορίες τους και τις σχέσεις τους με τις γείτονες χώρες.

Το ζήτημα των Κούρδων στην Τουρκία (Τσιμπιρίδου)· το παλαιστινιακό ζήτημα στο Ισραήλ (Γιακουμάκη)· η οικειοποίηση των παραδόσεων νομαδισμού των Βεδουίνων για τη συγκρότηση της ιορδανικής εθνικής ταυτότητας (Μαρινάκη)· η φαντασία των κτήσεων της Ανδαλουσίας στην επίσημη ιστορία του Μπααθικού καθεστώτος στην Συρία (Κουργιώτης)· η (εθνικιστική) εχθρότητα απέναντι στις

Αρμένικες, Κούρδικες και Ρωμαίικες εθνοτικές ομάδες από το καθεστώς του Ερντογάν (Μιχαηλίδης): όλα αυτά εμφανίζονται διαρκώς στα κείμενα, ξαναθυμίζοντάς μας το κοσμοπολίτικο παρελθόν της Μέσης Ανατολής και ένα μωσαϊκό παραδόσεων, τα οποία διαρκώς υποβαθμίζονται, ενίοτε βίαια, από τις πολιτικές συγκρότησης των εθνών-κρατών, τον νεοφιλελευθερισμό και τις νεοαποικιακές βλέψεις της Δύσης. Πράγματι, τα κείμενα του τόμου είναι αποκαλυπτικά των αλλαγών που συμβαίνουν τις τελευταίες δύο δεκαετίες σε σχέση με όλα τα παραπάνω: είτε πρόκειται για την ηθική της εργασίας και της καριέρας του νεοφιλελευθερισμού που εισάγεται στον Λίβανο μέσω των ΜΚΟ (Κοσματόπουλος), είτε για τη νεοφιλελεύθερη επιχειρηματικότητα στην τουρκική Ανατολία, που αναγιγνώσκεται ως εντόπια και μουσουλμανική (Βουλβούλη). Τα κείμενα μας φανερώνουν τις διαρκείς επαναλήψεις ενός ζωντανού παρελθόντος που δυσκολεύεται να ενταχθεί στις κατηγορίες του σύγχρονου διεθνικού (δυτικότροπου) περιβάλλοντος: είτε το παράδειγμα αφορά τον τουρκικό ευρωσκεπτικισμό που έπεται των διαρκών αναβολών και απορρίψεων της ενταξιακής διαδικασίας της Τουρκίας στην Ευρωπαϊκή Ένωση (Παλάντζας), είτε αφορά την ανάφλεξη του αντι-Αμερικανισμού που προηγήθηκε του εμφυλίου πολέμου στη Συρία (Κουργιώτης).

Και ανάμεσα σε όλα αυτά, ένα διαρκές αίτημα, από όλα σχεδόν τα κείμενα, για μια «κοσμοπολιτική» που θα εδραιώνεται στην αποδοχή της μειονοτικής ετερότητας, και στο «δικαίωμα στη φωνή» (Αβραμοπούλου). Η σύγχρονη τέχνη στην Ιστανμπούλ (Τσιμπιρίδου), η διεκδίκηση του δημόσιου χώρου και η αξίωση για συμπεριληπτικά καθεστώτα όπως αυτή τέθηκε μέσω των διαφόρων εκφάνσεων της «Αραβικής Άνοιξης» (Τζελέπη), η προσωπική – σχεδόν υπαρξιακή – αναγνώριση της βιούμενης μνήμης και γλώσσας (των Ρωμιών ή των Ποντίων) στα παράλια της Μαύρης Θάλασσας (Μιχαηλίδης, Cougoucli), η εκπαίδευση στη συμφιλίωση με τα εμφύλια πάθη στον Λίβανο (Κοσματόπουλος), αυτά και άλλα καθίστανται προνομιακοί χώροι όχι μόνο για να αντικρίσουμε την πολυφωνία και τις αντιθέσεις της Μέσης Ανατολής, αλλά και για να βρεθούμε απέναντι σε κοινότητες και πληθυσμούς με τους οποίους μοιραζόμαστε ανησυχίες τέτοιες που δεν μπορούν ούτε να είναι «εξωτικές» ούτε να διαιρεθούν με δίπολα Ανατολής-Δύσης.

Η Τουρκία σε αυτόν τον τόμο αποτελεί πραγματικά την επιστροφή στο κέντρο της «καθ' ημάς Ανατολής». Είναι μια χώρα που στον 21ο αιώνα η εθνική της ταυτότητα φτιάχνεται μέσα από έναν μόνιμο φόβο – εσωτερικό και εξωτερικό. Ο κοσμοπολιτισμός του αυτοκρατορικού της παρελθόντος έχει επιφέρει την «απειλή»

των εθνοτικών ιδεολογιών – και συνεπώς της διάσπασης (Μιχαηλίδης). Οι ευρωπαϊκές συνήθειες και πολιτικοί θεσμοί που βρίσκουν εύφορο έδαφος κυκλοφορίας στην «παγκόσμια Ιστανμπούλ» (Τσιμπιρίδου) θέτουν σε κίνδυνο τις μουσουλμανικές παραδόσεις· και το «δικαίωμα στη μαντίλα» γίνεται συγχρόνως δικαίωμα στη φωνή, όχημα για την ισλαμοποίηση του τουρκικού κράτους από το καθεστώς του Ερντογάν, και διάρρηξη των βασικών πυλώνων του μοντέρνου τουρκικού έθνους, τους οποίους διαφυλάσσουν οι «κεμαλιστές» (Αβραμοπούλου). Αυτές οι πολιτικές αντιτίξεις μας δείχνουν ότι οι σχέσεις μεταξύ θρησκευτικού βιώματος και πατριαρχίας, και βίας με τη νομιμοποίηση του κράτους, είναι συγκροτητικά στοιχεία στην αναδιάταξη του νέου χάρτη της «Ανατολής». Η Τουρκία αποτελεί σχετικό παράδειγμα. Και όμως, οι «πολιτικές της αλληλεγγύης» των εξεγερμένων σωμάτων στην πλατεία Tahrir (Τζελέπη), η ιστορική πολυπολιτισμικότητα της Ιστανμπούλ (Τσιμπιρίδου), και οι συνεχόμενες ανανοηματοδοτήσεις των εντόπιων ταυτοτήτων στην νήσο Πρίγκηπο, την Καππαδοκία και την Τραπεζούντα μας υποδεικνύουν εξίσου ότι το ερώτημα του πολιτικού και της συμμετοχής, της διεκδίκησης και της έμφυλης ισότητας, καθιστούν την Τουρκία πιο κοντινή στην Ευρώπη από όσο θα θέλαμε να πιστεύουμε.

Ο τόμος αυτός αποτελεί μια εθνογραφική και αναστοχαστική περιήγηση σε χώρες ανατολικά της Μεσογείου· στην «καθ' ημάς Ανατολή». Κεντρικό άξονα αποτελεί η μελέτη της καθημερινότητας μέσα από τη συλλογική μνήμη και την ιστορία, τη θρησκευτικότητα, το τραύμα του αποκλεισμού, τις έμφυλες σχέσεις, και τη διεκδίκηση δικαιωμάτων (ανάμεσα σε άλλα). Σε αυτό το ταξίδι που κάνουμε ως αναγνώστες/αναγνώστριες ανάμεσα σε οικείες αισθήσεις, ξένες παραδόσεις και κοινούς πολιτικούς προβληματισμούς, διεξερχόμαστε τα κυριότερα ζητήματα που συγκροτούν τις καθημερινότητές μας τόσο στη Δύση όσο και στην Ανατολή, και αφορούν την εθνοτική και θρησκευτική συμφιλίωση, τον κοσμοπολιτισμό και τα όριά του, την έμφυλη και φυλετική βία, και την επανανάγνωση και επαναδιάταξη των επίσημων εθνικών ιστοριών. Ως εκ τούτου, αυτός ο τόμος γίνεται πραγματικά καίριος για την κατανόηση των αλλαγών που συμβαίνουν στην περιοχή (και όχι μόνο) τις τελευταίες δύο δεκαετίες. Αυτή η συλλογή κειμένων θα ενδιαφέρει κατ' ουσίαν όσους/ όσες μελετούν την Μέση Ανατολή, τους Αραβικούς πληθυσμούς, τους μουσουλμανικούς πολιτισμούς, το Ισλάμ, την Τουρκία, την «Αραβική Άνοιξη» και ό,τι μπορεί να συμπεριληφθεί σε αυτήν την «μελέτη περιοχής». Θα ενδιαφέρει όσους/ όσες ενδιαφέρονται για ζητήματα που άπτονται της ανθρωπολογίας, της εθνογραφίας

και της θεωρητικής κατανόησης της ταυτότητας, της «πολιτισμικής οικειότητας», της φιλοξενίας, της διάκρισης ιδιωτικού/ δημόσιου, και της παγκοσμιοποίησης. Τέλος, θα ενδιαφέρει όσους και όσες ασχολούνται με τον ακτιβισμό, τις πολιτικές διεκδικήσεις, τα κινήματα των πλατειών, τον φεμινισμό και την έμφυλη ισότητα.

Λέανδρος Κυριακόπουλος
Κοιν. Ανθρωπολόγος,
Τμήμα Πολιτισμού και Δημιουργικών Μέσων και Βιομηχανιών,
Πανεπιστήμιο Θεσσαλίας